

Ekonomiskās un sociālās tiesības Latvijā

Ance Kalēja

Ekonomiskās un sociālās tiesības apkopo vairākas indivīdiem piemītošas tiesības – uz izglītību, veselības aizsardzību, darbu, mājokli un sociālo nodrošinājumu. Tajās ietilpst arī tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, kas savukārt ietver tiesības uz pārtiku, ūdeni un apģērbu. To ietvars ir plašs un skar dažādas rīcīpolitikas jomas, tādēļ jautājums par to, kā progress šo tiesību jomā ir vērtējams kopumā un vai vispār ir iespējams salīdzināt valstu sniegumu globālā mērogā, sociālo zinātņu vidē nav līdz galam atrisināts.

Konceptuāls pārskats

Atšķirībā no pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, kas vieglāk izsakāmas caur juridisku prizmu, ekonomisko un sociālo tiesību “grupai” ir elastīgāks raksturs: lai arī tās ir atzītas kā katram cilvēkam piederīgas tiesības un valstīm ir uzdots atbildība tās īstenot, konkrētas darbības, kas piemērojamas to izpildei, nav atrunātas. ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras lietu komiteja savā Vispārējā komentārā Nr. 3 ir atzīmējusi, ka politisko un ekonomisko sistēmu kontekstā šo tiesību ievērošana ir neitrāla¹ un valstīm ir iespējams pašām lemt par to, kādi likumi un politika nacionālajā kontekstā būtu visatbilstošākā šo tiesību realizēšanai. Piemēram, kādā valstī tiesības uz izglītību vislabāk īstenojamas, veidojot skolas un izglītojot skolotājus, turpretī citviet, kur šie mērķi jau ir sasniegti, tās ietver izglītības kvalitātes veicināšanu vai diskriminācijas likvidēšanu izglītības pieejamībā. Tāpat arī ekonomiskās un sociālās

tiesības neparedz, ka valstij ir nepieciešams nodrošināt brīvu pieeju visām precēm un pakalpojumiem, kas ar tām saistīti, bet gan nosaka uzdevumu regulēt cilvēku pieeju šiem resursiem, lai tie būtu adekvāti baudāmi, kā arī fiziski un finansiāli pieejami. Dažkārt šo mērķu sasniegšanai nav obligāti nepieciešams ieguldīt finanšu līdzekļus, bet gan uzlabot tiesiskuma rādītājus un apkarot korupciju, kas var vienlīdz likvidēt šķēršļus šo tiesību pieejamībai.

Šāda konceptuāla elastība politikas jomā ir izprotama un attaisnojama, taču arī sarežģī šo tiesību vērtēšanu globālā mērogā. Proti, analīze nevar ietvert tikai legālas vai konstitucionālas garantijas – tai neizbēgami ir jāapskata arī rezultāti attiecīgajās sociālekonomiskajās jomās, lai izprastu, vai īstenotā politika veiksmīgi risina sabiedrībā aktuālās problēmas. Turklāt sasniegumi dažādās nozarēs ir jāvērtē ņemot vērā valstu ekonomisko stāvokli, jo veselības, izglītības, darba un citu tiesību īstenošana ir daļēji saistāma ar katrai valstij pieejamiem resursiem – nav iespējams pieprasīt, lai attīstības valstis spētu nodrošināt tikpat augstu iedzīvotāju labklājības līmeni kā pārtikušas valstis. Tādēļ ANO starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (1966), kas ir autoritatīvs dokuments šo tiesību jomā, 2.1. pantā paredz dalībvalstu apņemšanos īstenot darbības *“individuāli un starptautiskās palīdzības un sadarbības veidā, (..) maksimālajos tai pieejamo resursu ietvaros veikt pasākumus, lai pakāpeniski nodrošinātu šajā paktā atzīto tiesību pilnīgu īstenošanu ar visām atbilstošajām metodēm, tai skaitā arī pieņemot likumdošanas pasākumus”*.²

¹ Dokumentā atzīmēts, ka šīs tiesības īstenojamas jebkādā ekonomiskajā, sociālajā vai politiskajā sistēmā, ieskaitot sociālas, kapitālistiskas, *laissez-faire* vai centrāli plānotas ekonomikas (1991, para 8).

² Latvija šo paktu ir ratificējusi 1992. g., taču vēl joprojām nav parakstījusi un pieņēmusi ar to saistīto fakultatīvo protokolu, kas atrunā sūdzību mehānismus šo tiesību pārkāpšanas gadījumā.

Pienākumi, kas skar ekonomiskās un sociālās tiesības, tādējādi ir saistīti ne tik daudz ar rezultātu sasniegšanu, cik valstu *centieniem* veicināt cilvēku labklājību, un šie pasākumi nav obligāti atkarīgi no resursu pieejamības nacionālā mērogā. Neskatoties uz to, cik pārtikusi ir konkrētā valsts (šo pārticību parasti izsaka iekšzemes kopprodukta (IKP) mainīgais), ir nepieciešams demonstrēt, ka (a) maksimāli tai pieejamie resursi tiek izmantoti cilvēku labklājības veicināšanā; un (b) šo tiesību īstenošana tiek pakāpeniski attīstīta, lai ekonomiskā izaugsme atspoguļotos ne tikai finanšu indikatoros, bet arī tautas attīstībā. Tas nozīmē, ka ekonomisko un sociālo tiesību īstenošana nav izsakāma vispārīgos labklājības standartos un relatīvi nabadzīgām valstīm ir vienlīdz iespējams īstenot tām uzliktos pienākumus pret šo tiesību grupu. Ja valsts ir spējīga demonstrēt, ka par spīti nepietiekamiem finanšu resursiem tā garantē cilvēkiem relatīvi adekvātu dzīves līmeni salīdzinājumā ar citām valstīm, kas sastopas ar līdzīgiem resursu ierobežojumiem, ir pamats domāt, ka veiktās darbības raksturo šīs valsts centienus veicināt ekonomiskās un sociālās tiesības. Savukārt pārtikušas valstis, kas, iespējams, pat vidēji nodrošina cilvēkiem relatīvi augstu pārticības līmeni, var nepietiekami demonstrēt valsts pienākumu izpildi, ja tās nespēj adekvāti cīnīties ar diskriminācijas problēmām vai nepietiekami rūpējas par kādu noteiktu iedzīvotāju grupu, ņemot vērā tās ekonomisko kapacitāti sasniegt attiecīgos mērķus.

Ekonomisko un sociālo tiesību analīzes attīstība

Laika gaitā ir bijuši dažādi viedokļi par to, pēc kādiem rādītājiem ekonomiskās un sociālās tiesības būtu labāk mērāmas. Pēc Otrā pasaules kara beigām politikas veidotāju un pētnieku uzmanības centrā bija galvenokārt pilsoniskās un politiskās tiesības, jo domāja vēlme veicināt demokrātiju, uzskatot, ka cilvēku labklājība ir neizbēgami saistīta ar demokratizācijas procesu: labklājība veicina demokrātiju un demokrātija – labklājību. Valstu ekonomiskā izaugsme un pilsonisko un politisko tiesību ievērošana ieguva nesamērīgu uzmanību, savā ziņā monopolizējot cilvēktiesību terminu kā tādu un sociālekonomiski aspekti tika apskatīti vairāk kā sekundāri mērāmie, kas skaidro demokrātijas klātesamību. Uzlabota dzīves līmeņa, ekonomisko un sociālo tiesību un “brīvības no trūkuma” (*freedom from want*) veicināšana galvenokārt bija nozīmīga, jo, kā 1941. gadā gadskārtējā uzrunā kongresam uzsvēra ASV prezidents Frenklins Rūzvelts, “*cilvēki, kas ir izsalkuši un bez darba, ir materiāls, no kā veidotas diktatūras*”.

Debates par ekonomiskajām un sociālajām tiesībām savukārt nokļuva pētnieku uzmanības centrā tikai pēc “aukstā kara” beigām, pateicoties ANO Attīstības programmas (UNDP) centieniem analizēt cilvēkresursu attīstības līmeni pasaulē. 20. gadsimta 90. gados ANO pārskatos par cilvēces attīstību iezīmējās vairākas valstis, kas par spīti demokrātijas trūkumam šķita vienlīdz spējīgas nodrošināt iedzīvotājiem sociālekonomisko pārticību. Kļuva skaidrs, ka pārtikušas valstis ne vienmēr piedzīvo pāreju uz demokrātisku režīmu un tā esamība ne obligāti nosaka cilvēku

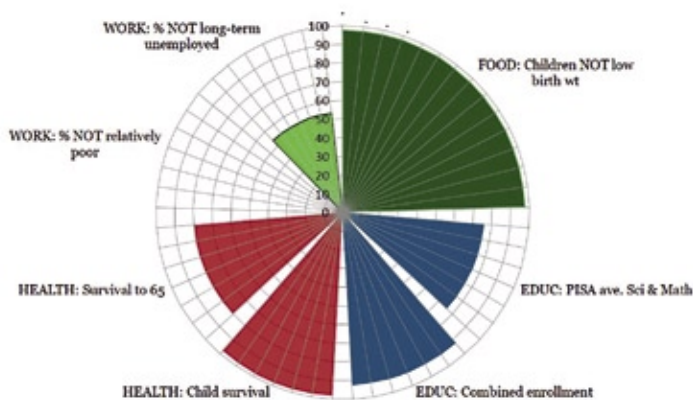
labklājības līmeni. Aizvien vairāk uzmanības tika pievērsta empīriskai analīzei, lai saprastu apstākļus, kas iespējami skaidro sociālekonomisko tiesību veicināšanu nacionālu valstu kontekstā un uzlabotu izpratni par to, kā šīs tiesības labāk piemērojamas pamatnostādņu un likumu izstrādē. UNDP darbs īpaši pēdējās desmitgadēs ir paplašinājis pieejamo informāciju par cilvēku dzīves apstākļiem, vairojot arī indikatoru kopumu globālu un reģionālu salīdzinājumu veikšanai saistībā ar ekonomiskajām un sociālajām tiesībām.

Lai arī indikatoru skaits ir būtiski pieaudzis, šīs tiesības apkopo ļoti dažādas jomas un nav pašsaprotami, kā tās apskatīt kopumā. Vairums pētnieku uzstāj, ka, kaut arī tiesības uz indivīdam un viņa ģimenei atbilstošu dzīves līmeni ir uzskaitītas kā *vienas no ekonomiskajām un sociālajām tiesībām* (ICESCR 11. pants), visa šī tiesību grupa patiesībā ir savstarpēji cieši saistīta un vērsta uz cilvēku iespējām nemitīgi uzlabot savus dzīves apstākļus. Piemēram, veselības aprūpe, pārtika vai labi sanitārie un higiēnas apstākļi, ko nodrošina adekvāts mājoklis, palīdz cilvēkiem izvairīties no novēršamām saslimstībām, kas savukārt uzlabo cilvēka iespējas iegūt izglītību, darbu un nodrošināt iztiku no individuāliem ienākumiem. Finansiālā stabilitāte atgriezeniski palīdz cilvēkam nodrošināt sev mājokli, veselību, iegūt labu izglītību un konsekventi uzlabot savus un ģimenes vispārējos dzīves apstākļus. Tādējādi tieši pants, kas nosaka adekvātu dzīves līmeni un labklājību, tiek uzvertts kā apkopjošs mērķis, ko tiecas sasniegt visas ekonomiskās un sociālās tiesības kopumā.

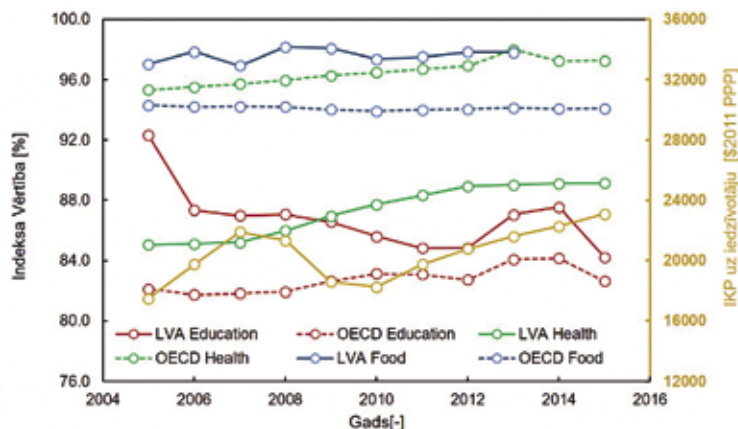
Laikposmā pēc Otrā pasaules kara valstu IKP tika izmantots kā aptuvenš ekonomisko un sociālo tiesību rādītājs, pieņemot, ka ekonomiskā izaugsme neapstridami uzlabo arī cilvēku dzīves līmeni. Taču 90. gados UNDP pētījumi par tautas attīstību apšaubīja šo korelāciju, iezīmējot gan valstis, kas nav spējīgas atspoguļot nacionāla mēroga ekonomisko izaugsmi cilvēkresursu attīstībā, gan arī citas, kas ir uzlabojušas sociālekonomiskos indikatorus, neskatoties uz finanšu izaugsmes trūkumu. Tie uzsvēra, ka finanšu resursi nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis, lai pilnveidotu cilvēku labklājību (UNDP 1996). Tas, *vai un kā* pieejamie resursi uzlabos iedzīvotāju labklājību, ir atkarīgs no politikas veidotāju izvēlēm saistībā ar šo resursu izmantošanu.

Uz šī fona ANO Tautas attīstības indekss (TAI) ir ticis visbiežāk izmantots kā aptuvenš rādītājs, kas sniedz globālu ieskatu ekonomiskajās un sociālajās tiesībās. Konceptuāli balstoties uz “tautas attīstības”, nevis cilvēktiesību izvērtēšanu, tas apkopo trīs indikatorus, kas tieši saistīti ar konkrētām ekonomiskajām un sociālajām tiesībām – izglītību, veselību un dzīves līmeni. Sekojoši, valstu rādītāji TAI var tikt pielīdzināti rezultātiem, ko cenšas veicināt konkrētās cilvēktiesības. Lai arī TAI ir vērā ņemams uzlabojums salīdzinājumā ar IKP pielietojumu, galvenais arguments, kas apšaubā tā nozīmi ekonomisko un sociālo tiesību izvērtēšanai ir tas, ka TAI lielā mērā atspoguļo valstu sasniegtos *rezultātus* – nevis valstu *centienus* īstenot šīs tiesības. TAI sarindo valstis pēc sociālekonomiskiem rādītājiem, neņemot vērā tām pieejamos finanšu resursus, kas atspoguļo valstu kapacitāti šos rādītājus uzlabot. Bagātākās valstis tādējādi pašsaprotami atrodas TAI augšpusē, kamēr valstis ar ierobežotiem resursiem uzrāda sliktākus rezultātus.

Kā atbilde uz minēto kritiku salīdzinoši nesen ir radīts cits indekss šo tiesību mērīšanai. Ekonomisko un sociālo tiesību īstenošanas (SERF) indekss pielieto sarežģītāku metodoloģiju, lai analizētu tieši valstu centienus šo tiesību realizēšanā. Proti, sociālekonomiski indikatori tiek vērtēti ekonomisko resursu kontekstā, analizējot vai, ņemot vērā resursu ierobežojumus, valstis ir spējušas demonstrēt labus rezultātus salīdzinājumā ar citām valstīm, kam ir pieejams līdzīgs resursu daudzums.³ Tā vietā, lai sarindotu valstis noteiktā secībā, SERF indekss uzrāda procentuālu sasniegumu skalā līdz 100, atspoguļojot rezultātus šo tiesību iespējamības kontekstā. Ja indeksa rezultāti pietuvinās 100% atzīmei, tas vēl nenozīmē, ka visi cilvēki šajā valstī pilnībā bauda attiecīgās tiesības; tas nozīmē vien to, ka valsts ir spējusi demonstrēt savus centienus šīs tiesības īstenošanā par spīti tam, ka pieejamie resursi nav neizsīkstoši (Randolph, et al 2017). Tādējādi valstis ar ierobežotiem resursiem ir spējīgas uzrādīt labu sniegumu, ja analizētie indikatori ir augsti salīdzinājumā ar vēsturiski pieejamo informāciju par rezultātiem, ko ir bijušas spējīgas sasniegt citas valstis ar līdzīgiem resursu ierobežojumiem.

1. attēls. SERF OECD indekss "Economiskās un sociālās tiesības Latvijā 2015. gadā"

2. attēls. SERF OECD indeksa rezultāti Latvijā un OCED valstīs (2005 – 2015)

Ekonomiskās un sociālās tiesības Latvijā

Viena no SERF indeksa metodoloģiskajām inovācijām ir nevērtēt valstis ar galēji atšķirīgu ekonomisko stāvokli pēc vienādiem kvalitātes kritērijiem. Piemēram, aspekti pēc kuriem vērtēt izglītību pārtikušajā Norvēģijā, būs pamatoti citādi nekā Libērijā, kuras IKP uz vienu iedzīvotāju ir vairāk nekā 70 reizu mazāks. Tā rezultātā ir tapuši divi dažādi SERF indeksi: pirmais apskata sociālekonomiskus pamatkritērijus mazāk nodrošinātām valstīm (Pamatindekss); otrs piemēro augstākas kvalitātes rādītājus galvenokārt Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) dalībvalstīm ar augstiem ienākumiem (OECD indekss). Tā kā Latvija ir OECD valstu pulkā, par pamatu šim ieskatam tiek izmantots attiecīgais OECD indekss, taču iztrūkstošas informācijas gadījumā tiek apskatīts arī Pamatindekss, kas apkopo zemāka mēroga rādītājus par visām pasaules valstīm.

SERF indeksa analizē izmantotie dati galvenokārt pamatojas uz rādītājiem, kas pieejami dažādām starptautiskām organizācijām, veicot globāla mēroga salīdzinājumus. Valstu ekonomisko kapacitāti ilustrē IKP rādītāji uz vienu iedzīvotāju, kas izteikti 2011. gada pirktspējas paritātē (PPP).

1. attēls atspoguļo Latvijas procentuālo rezultātu SERF indeksā izmantotajos rādītājos, balstoties uz 2015. gada datiem, bet 2. attēlā ir atspoguļots pārskats par Latvijas rezultātiem izglītības, veselības un pārtikas jomās salīdzinājumā ar OECD valstu vidējiem sasniegumiem (2005–2015). Ir redzams, ka izglītības un pārtikas jomā Latvija uzrāda augstu rezultātu, kas ir labāks arī par vidējiem panākumiem OECD valstīs, turpretī veselības un darba tiesību nozarē Latvijas sasniegumi ir stipri vājāki.

Izglītība

Par pamatu valstu sniegumam izglītības jomā kalpo analīze divos atsevišķos indikatoros:

- 1) kopējais uzņemto skolēnu skaits;⁴
- 2) starptautiskās skolēnu sasniegumu novērtēšanas sistēmas PISA matemātikas testa rezultāti (3. att.).

Pirmais indikators norāda uz līdzdalību izglītībā un institucionālo kapacitāti apmierināt pieprasījumu pēc izglītības, bet otrais rādītājs ir izvēlēts kā izglītības kvalitātes mērītājs. Dati par skolēnu uzņemšanu tiek atjaunoti katru gadu, taču PISA novērtēšanas cikls atkārtojas ik pēc trim gadiem, tāpēc indikatora rezultāts paliek nemainīgs posmos, kad jauni testa rezultāti nav pieejami.

Valstu vērtējums SERF indeksa ietvaros tiek mērīts salīdzinoši ar tām pieejamiem ekonomiskajiem resursiem, tādējādi, lai arī, piemēram, absolūtais Latvijā uzrādītais PISA testa rezultāts matemātikā ir nedaudz zemāks par

³ Šī raksta ietvaros nav iespējams detalizēti analizēt SERF indeksa metodoloģiju, taču vairāk informācijas, kā arī pati datu kopa ir pieejama <https://serfindex.uconn.edu/>

⁴ Šis rādītājs apskata skolēnu uzņemšanu pamatskolās, vidusskolās, kā arī profesionālās izglītības un apmācības iestādēs.

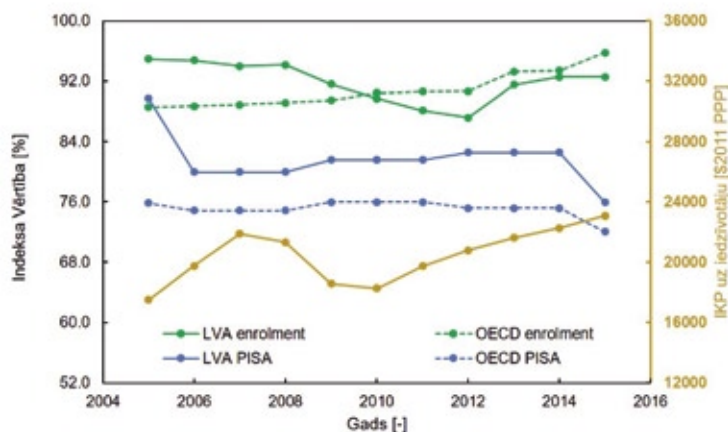
caurmēra rādītājiem OECD valstīs (PISA 2015), ņemot vērā Latvijas salīdzinoši ierobežotos finanšu resursus, tās galējais vērtējums šajā indikatorā ir augstāks par OECD vidējo. Tas atspoguļo arī citu pētījumu pausto novērojumu, ka “starptautiskā salīdzinājumā Latvijas izglītības sistēma nodrošina relatīvi vienlīdzīgas iespējas kvalitatīvas izglītības ieguvei” (Kangro, A., 2016) un, neraugoties uz to, ka aptuvenie rezultāti matemātikas testā kopš 2006. gada ir palikuši gandrīz nemainīgi, Latvijā labāk nekā vidēji OECD valstīs tiek nodrošināta pieeja izglītībai neatkarīgi no ģimeņu sociālekonomiskā stāvokļa.

Apskatot otru indikatoru, iezīmējas nedaudz citāda aina. Uzņemto skolēnu skaits dažādās mācību iestādēs ir krities līdz ar ekonomisko krīzi 2008. gadā un indikatora rezultāts ir noslīdējis zem OECD vidējiem rādītājiem. Lai arī uzlabojumi kopš 2012. gada ir novērojami, tomēr līdz 2015. gadam nedz absolūtais rezultāts, nedz arī Latvijas pakārtotais indikatora vērtējums vēl nav sasniedzis pirmskrīzes līmeni. Taču, kaut arī uzlabojumi neapšaubāmi nepieciešami gan izglītības kapacitātes, gan kvalitātes celšanai, jāatzīst, ka kopvērtējumā Latvijas sniegums izglītības jomā SERF indeksa ietvaros ir vērtējams salīdzinoši pozitīvi.

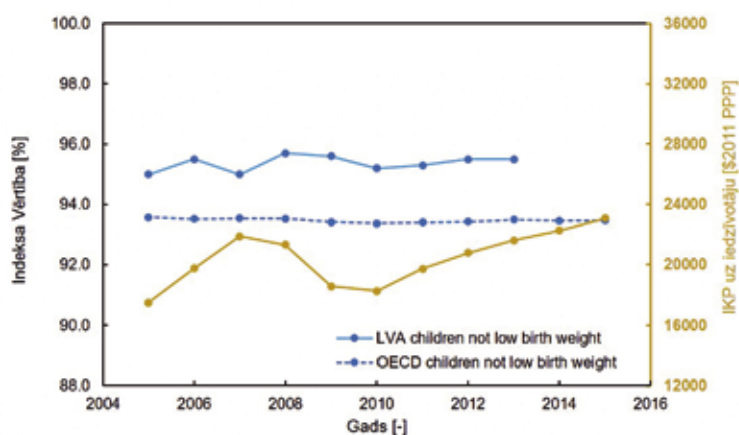
Adekvāts uzturs

Līdzīgi augsts vērtējums Latvijai ir uzrādīts, īstenojot tiesības uz pārtiku (4. att.). Nepieciešams atzīmēt, ka izvēlētais rādītājs SERF indeksa ietvaros atspoguļo gan tikai ļoti minimālu tiesību līmeni, proti, procentuālo skaitu zīdaiņu, kuru svars piedzimstot nav sasniedzis 2500 gramus. Dažās valstīs ir pieejami konkrētāki rādītāji, kas var skaidrāk mērit šo tiesību aspektu, taču tie ne vienmēr ir harmonizēti un publiski pieejami, tādēļ nevar tikt izmantoti starptautiskiem salīdzinājumiem. Attiecīgais indikators izvēlēts kā uztura rādītājs, jo neadekvāts prenatālais uzturs pēc Pasaules Veselības organizācijas aplēsēm kalpo kā svarīgs priekšlaicīgu dzemdību un samazināta zīdaiņu svara noteicējs, lai arī tikpat labi var signalizēt par mātes un bērna mirstības riskiem – tāpat arī tiesībām uz veselību (WHO 2006).

Balstoties uz attiecīgo kritēriju, indikatora absolūtā rezultāta ziņā Latvija, Igaunija, Norvēģija, Dānija un Zviedrija daļa trešo labāko rezultātu OECD valstu vidū, tikai Islandei un Somijai uzrādot labāku sniegumu. Turklāt Latvijai šo valstu vidū ir zemākais IKP rādītājs, padarot tās sasniegumus ievēribas cienīgus uz šo pārējo valstu fona. Taču šis rādītājs ir ļoti vispārīgs un nespēj sniegt detalizētu informāciju par to, vai cilvēkiem “*jebkurā laikā ir fiziska un ekonomiska pieeja adekvātam uzturam vai arī līdzekļi tā sagādei*”, lai nodrošinātu aktīvu un veselīgu dzīvi, kā to paredz starptautiskās cilvēktiesību normas (ANO CESC 1999, para 6). Tāpēc ir nepieciešams veikt papildu pētījumus, kas apkopo gan kvantitatīvu, gan arī kvalitatīvu informāciju par to, kuras iedzīvotāju grupas visvairāk apdraud pārtikas trūkums un kādi faktori kalpo par šķērslī pārtikas pieejamības nodrošināšanai

3. attēls. SERF OECD indeksa izglītības rādītāji Latvijā un OECD valstīs (2005 – 2015)

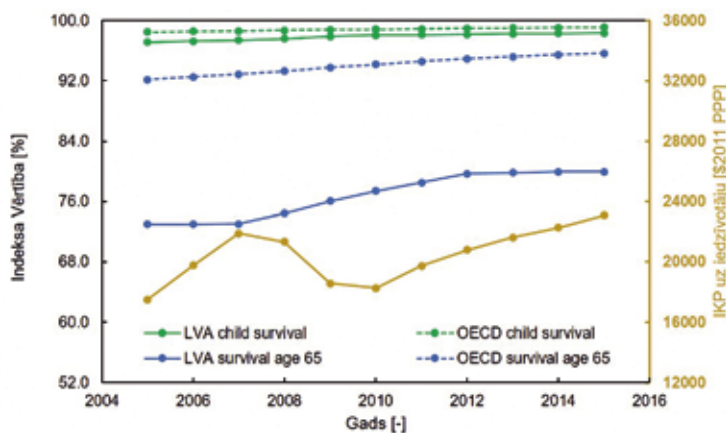

4. attēls. SERF OECD indeksa pārtikas rādītājs Latvijā un OECD valstīs (2005 – 2015)

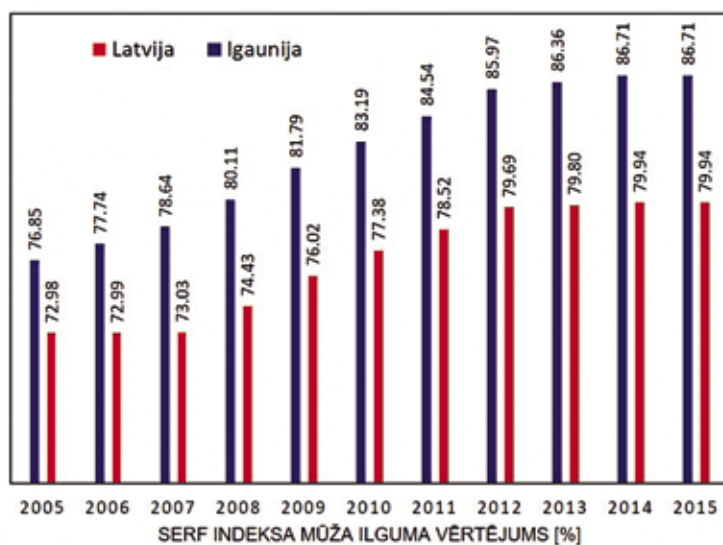
(FAO 2007). Ir nepieciešama detalizētāku rādītāju analīze, kas precīzāk atspoguļotu četras šīs tiesību izdalītās jomas, proti, pārtikas uzturvērtību, tās pieejamību, pārtikas drošību un aizsardzību. Tādējādi būtu iespējams daudz veiksmīgāk identificēt jomas, kurās nepieciešami uzlabojumi, un izprast veidus, kā uzlabot šo tiesību realizāciju Latvijas kontekstā.

Veselība

Atšķirīga tendence vērojama SERF indeksā attēlotajā Latvijas spējā īstenot tiesības uz veselību (5. att.). Izvēlētie rādītāji, kas mēra OECD valstu pienākumu nodrošināt to iedzīvotājiem tiesības uz augstāko iespējamo veselības līmeni, apskata (1) bērnu mirstības līmeni vecumā līdz 5 gadiem un (2) jaundzimušo paredzamo mūža ilgumu līdz 65 gadiem. Abi indikatori atspoguļo kopējo veselības statusu dažādās valstīs un tiek plaši pielietoti tādēļ, ka konkrētāki dati par saslimstību un slimību izplatību bieži nav pieejami plašam valstu lokam. Kopā tie atspoguļo veselības sistēmas spēju nodrošināt iedzīvotājiem pieeju ne tikai ilgam, bet arī veselīgam mūžam un ir vienlīdz aktuāli visās valstīs neatkarīgi no to pārtības un attīstības rādītājiem.

5. attēls. SERF OECD indeksa veselības rādītāji Latvijā un OECD valstīs (2005 – 2015)

6. attēls. SERF OECD indeksa paredzamais mūža ilgums Latvijā un Igaunijā (2005 – 2015)

Bērnu mirstības līmenis līdz 5 gadu vecumam apkopo gan bērnu piekļuvi medicīnas pakalpojumiem un veselību veicinošai politikai (piemēram, vakcinācijām), gan negatīvu vides faktoru ietekmi, kas var apdraudēt bērnu veselību. Kā redzams, Latvijas rezultāti šajā jomā ir salīdzinoši labi, kaut gan augsti rādītāji ir sastopami gandrīz visās OECD valstīs. Tādējādi, lai arī SERF indeksa uzrādītais rezultāts Latvijai ir vērtējams, tas tik un tā ir mazāks par OECD valstu vidējo rādītāju, kas ir tuvu 100% atzīmei.

Turpretī indikators, kas apskata paredzamo mūža ilgumu līdz 65 gadu vecumam, tiek saistīts ar ilgtermiņa pieeju kvalitatīvai veselības aprūpei un medikamentiem, kā arī dažādiem vides un ar darba drošību saistītiem riskiem (Fukuda-Parr et al. 2015). Latvijā šis rādītājs ir sliktākais starp aplūkotajām valstīm, kopsakarīgi arī uzrādot būtiski zemāku rezultātu par OECD valstu

vidējiem rādītājiem. Jāņem vērā, ka tiesības uz veselību iekļauj arī psihisko un seksuāli reproduktīvo veselību, kas SERF indeksā nav apskatītas, tādēļ arī rezultāta vispārināšana nav iespējama. Taču SERF indekss norāda uz problemātiku, kuras iemeslus nepieciešams izprast un risināt. Piemēram, lai arī vidējais paredzamais mūža ilgums Latvijā pēdējās desmitgades laikā ir pakāpeniski audzis, saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem vīriešiem un sievietēm tas ievērojami atšķiras, norādot uz atšķirīgiem riska faktoriem attiecīgajām iedzīvotāju grupām.⁵ Turklāt Igaunijā šī indikatora vērtējums ir daudz augstāks – mūsu kaimiņvalsts ir spējusi pēdējās desmitgades laikā sasniegt ievērojamāku progresu nekā Latvija (6. att.). Kā norādīts citos pētījumos, spriežot pēc novirzītajiem budžeta līdzekļiem attiecībā pret IKP, veselības aprūpes nozare Latvijā nav bijusi prioritāra – izdevumi veselības aprūpei Latvijā ir vieni no zemākajiem ne tikai Eiropas Savienības, bet arī OECD valstu vidū (OECD 2017; Eurostat 2017).⁶ Publiskie izdevumi veselības jomā Latvijā sasniedz tikai trešdaļu no caurmēra OECD tēriņiem, un arī Igaunijā un Lietuvā veselībai novirzītie budžeta līdzekļi ir ievērojami augstāki.

Darbs

Tiesības uz darbu ir ļoti plašs jēdziens, kas ietver garantijas pelnīt iztiku ar brīvi izvēlētu nodarbošanos, labvēlīgus darba apstākļus, kā arī tiesības dibināt arodbiedrības. Atsevišķi indikatori vai rādītāju kopums kvantitatīvi nav spējīgi pilnībā izvērtēt šo plašo tiesību sfēru un var labākajā gadījumā sniegt tikai aptuvenu ieskatu darba tiesību problemātikā. Latvijas gala rezultāts, īstenojot tiesības uz darbu OECD indeksa ietvaros, nav aprēķināms, jo trūkst informācijas par vienu no izmantotajiem rādītājiem.⁷ Taču ir interesanti aplūkot Latvijas sniegumu divos pārējos indikatoros, kas izmantoti abos SERF indeksos šo tiesību aptuvenā mērīšanā: procentuālais ilgstošu bezdarbnieku skaits (7. att.) un Pasaules Bankas noteiktais nabadzības riska sliekšnis – ienākumi, kas nepārsniedz \$3,10 dienā (8. att.).

Tieši šo tiesību jomu visvairāk ir ietekmējusi ekonomiskā krīze, būtiski samazinot Latvijas rezultātu periodā kopš 2008. gada. Ilgtermiņa bezdarba rādītāji šajā posmā ir strauji auguši, un, lai arī pirmskrīzes gados indeksa rezultāti Latvijai bija labāki nekā vidēji citās OECD valstīs, šī brīža aplēses ir ievērojami zemākas un uzlabojas ļoti lēni par spīti IKP pieaugumam, liecinot par problēmām nodarbinātības un kvalifikācijas celšanas jomās. Savukārt ar nabadzības sliekšni saistītais indikators norāda uz aptuveno skaitu cilvēku, kuriem nav pieejas produktīvai nodarbinātībai un kuri nespēj nodrošināt sev un ģimenei adekvātu dzīves līmeni. Kā redzams 8. attēlā, Latvijas rādītāji ir zemākie

⁵ Vīriešiem paredzamais mūža ilgums 2016. gadā sasniedza 69,8 gadus, bet sievietēm tas bija ievērojami augstāks – 79,4 gadi. Par spīti uzlabojumiem, krasā dzimumu atšķirība šī indikatora ietvaros ir saglabājusies.

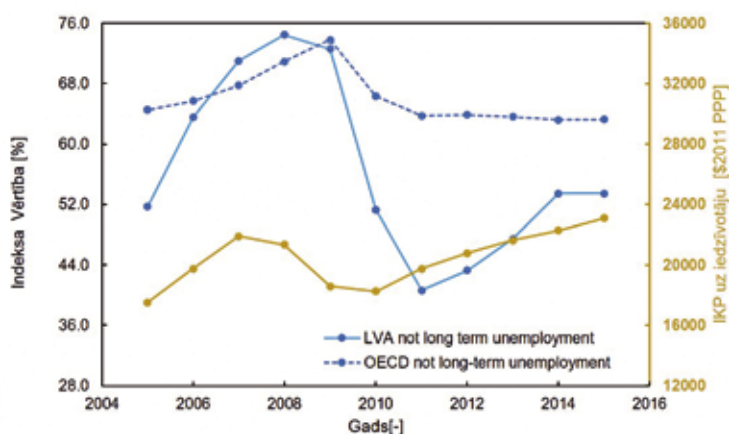
⁶ ES to "apsteidz" tikai Rumānija un OECD valstu vidū – tikai Turcija.

⁷ Nav pieejama informācija par relatīvo nabadzības risku, ko nosaka balstoties uz iedzīvotāju skaitu, kuru ienākumi ir zem 50% no valsts vidējā ienākumu līmeņa.

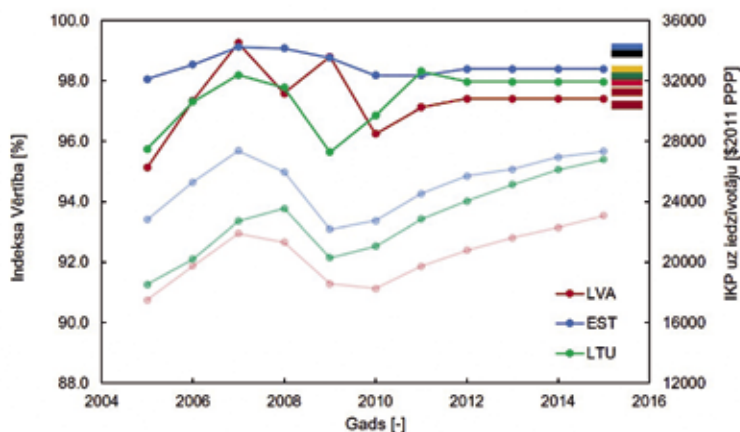
starp Baltijas valstīm un IKP pieaugums pēdējos gados šos rezultātus nav būtiski uzlabojis. Šo indikatoru gan būtiski ietekmē ēnu ekonomikas īpatsvars un reālā situācija varētu būt atšķirīga, tomēr, pēc CSP datiem, nabadzības riskam Latvijā 2017. gadā bija pakļauti 22,1% iedzīvotāju, no kuriem liela daļa ir bezdarbnieki un iedzīvotāji vecumā virs 65 gadiem, kuru vidū šis rādītājs pieaug īpaši strauji (CSP 2018).⁸

Balstoties uz starptautiski artikulēto cilvēktiesību normām, valstīm ir pienākums cienīt, aizstāvēt un īstenot ekonomiskās un sociālās tiesības. Empīriskā kvantitatīvu rādītāju piemērošana tiesību analīzei galvenokārt saistāma ar trešo no šīm obligācijām, kas, saprotams, nav izsmeljoša, taču var sniegt svarīgu ieskatu esošajās tendencēs un mudināt tālāku ieskatu iemeslos, kas šīs tendences skaidro. Šāds ieskats ekspertiem jāpapildina ar datu sekundāru analīzi un kvalitatīvas dabas pētījumiem, lai radītu detalizētāku izpratni par aktuālajām strukturālās, legālas, administratīvas, finanšu vai cilvēkresursu dabas

problēmām, kas kaitē šo tiesību progresīvai attīstībai. Taču tieši materiālo resursu trūkums bieži kalpo kā atruna, lai attaisnotu zemu rādītāju dažādās ekonomisko un sociālo tiesību nozarēs, un, apskatot Latvijas sniegumu salīdzinošā perspektīvā, ir iespējams secināt, ka šī atruna nav pietiekama – valstu rīcībā ir dažādi instrumenti kā uzlabot labklājības rādītājus arī ar Latvijai jau pieejamiem finanšu resursiem. IKP pieaugums neapšaubāmi uzlabo valsts iespējas vairot iedzīvotāju labklājību, tāpēc šī brīža pozitīvās tendences saistībā ar ekonomisko izaugsmi Latvijā ir pozitīvi vērtējamas arī ekonomisko un sociālo tiesību aizsardzības kontekstā.⁹ Taču, kā rakstījis Aristotelis “Nikomaha ētikā” jau 4. gs. p.m.ē., “*bagātība nav labums, ko meklējam; tā ir kā derīgs līdzeklis citu mērķu labad*”. Materiālo resursu vērtība slēpjas veidos, kā tie spēj uzlabot cilvēku dzīvi un paplašināt viņu iespējas. Tieši valsts spēja atspoguļot ekonomisko izaugsmi arī uzlabotos sociālekonomiskos rādītājos un iedzīvotāju dzīves kvalitātē būs mērķa, kas noteiks ekonomisko un sociālo tiesību īstenošanu Latvijā nākotnē. **ĒP**

7. attēls. SERF OECD indeksa darba rādītājs Latvijā un OECD valstīs (2005 – 2015)

8. attēls. SERF Pamatindeksa nabadzības rādītāji Latvijā, Igaunijā un Lietuvā (2005 – 2015)

⁸ CSP izmanto ekvivalento ienākumu līmeni zem 330 eiro mēnesī kā nabadzības riska rādītāju.

⁹ Eiropas Komisijas ziņojums par Latviju liecina, ka 2017. g. bijis straujākais ekonomikas pieaugums kopš 2011. g.

Literatūra

- [1] ANO Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (1966)
- [2] ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras lietu komiteja (CESCR) (1991) Vispārējais komentārs Nr. 3
- [3] ANO Ekonomisko, sociālo un kultūras lietu komiteja (CESCR) (1999) Vispārējais komentārs Nr.12: Tiesības uz adekvātu uzturu (11. pants)
- [4] Centrālā Statistikas Pārvalde (CSP) (2018) Nabadzības riskam Latvijā pakļauti 22,1% iedzīvotāju
- [5] Eurostat (2017) Healthcare Expenditure Statistics
- [6] FAO (2007) The Right to Food Guidelines: Information Papers and Case Studies. Rome: FAO
- [7] Fukuda-Parr, S., Lawson-Remer, T., Randolph, S. (2015) Fulfilling Social and Economic Rights. New York: Oxford University Press
- [7] Kangro, A. (2016) Latvija
- [8] OECD Starptautiskajā skolēnu vērtēšanas programmā 2015 – pirmie rezultāti un secinājumi
- [9] PISA 2015 “Compare Your Country”, <http://www.compareyourcountry.org/pisa/country/LVA>
- [10] Randolph, Fukuda-Parr, Lawson-Remer, Reisinger, & Stewart (2017) SERF Index Methodology: 2017 Technical Note, Economic and Social Rights Empowerment Initiative, www.serfindex.org/overview/
- [11] SERF Index Randolph, Stewart, Reisinger, Fukuda-Parr & Lawson-Remer (2017) International SERF Index Data, Economic and Social Right Empowerment Initiative 2017 Update, www.serfindex.org/data
- [12] UNDP (1996), Human development report, UNDP, Windhoek
- [13] WHO (2006) Promoting Optimal Fetal Development: Report of a Technical Consultation. Geneva: World Health Organization